

NYIKOLAJ IVANOVICS ZUBOV

A TULAJDONNÉV KONSTRUKCIÓS SZEREPE A SZÉPIRODALOMBAN (Két példa)

A szépirodalmi onomasztikai kutatás tárgya általában valamely irodalmi hős és a neve közti kapcsolat, a legszembetűnőbbben például az úgynevezett beszélő nevek esetén. A kutatás másik iránya a prototípusok keresése, amit leginkább hőscentrizmusnak nevezhetnénk.

Nézzünk erre két példát! Elsőnek Illyés Gyula 1949-es *Hangfölvető* című elbeszélését. Az elbeszélés egyik hőse mindvégig névtelen marad. A másik figurát viszont, egy öreg halászt, akinek az igazi, az azonosító nevét a szerző csak az elbeszélés végén mondja ki, a történet során több különböző néven szerepelteti.

Az elbeszélés kompozíciója a ráismerésen alapszik. Az esemény színhelye egy folyó két partja. Az öreg a túoldalán van. A folyó tehát egyben egy kompozíciós elidegenítés határát is jelzi, amelyen át kell lépni.

Az első epizódban a névtelen hős és az öreg között tréfás párbeszéd indul, amelynek során kiderül, hogy korábban, még a névtelen gyerekkorában, az öreg ismerte a hős apját, aki akkoriban a cséplőgépek körül, gépészként dolgozott.

„...sok lajt vizet kikormányoztam én a kedves papának. (...) Gépész úr: úr! Nemcsak olyan: ide-arra Csapadi, mint én...” – közli az öreg, akinek a neve tehát Csapadi.

A magyar népnyelvben a „Csapadi” név azt a személyt jelenti, akit ide-oda küldözgetnek. Mindez nagyon is megfelel az elbeszélésbeli valóságnak.

A következő epizódban az elbeszélő egy harmadik, névtelen mellékszereplőtől érdeklődik az öregről:

„Ismeri azt mindenki. Nagy híres az. Nagy ravasz az. Megcsinálta az még a csendörnek is a magáét. (...) Vállig bent a vízben igazgatta épp a kereszthálóját. Fogja egyszerre csak a puskát rá a töltésről a csöndér. Na, most megvagy. Gyere csak ki. Add csak azt is. Jól van. Kidobja neki a háló végét, aztán annál fogva berántotta a vízbe puskástól, cipőstől, ő meg a másik oldalon ki, Fejérbe, az öreg Horváth.”

A harmadik epizódban mindkét főhős ugyanazon a parton találkozik, és már halászlé mellett beszélgetnek.

„– Egyszóval, maga rántotta a hálóval azt a csendört a vízbe”

– állapítja meg az elbeszélő.

Erre az öreg:

„– Abból egy szó sem igaz. (...) Itt még a puccokat is Horváthnak hívják. Egy másik volt.”

Ezzel az első név, a Csapadi, az ellentétévé változik, hiszen a Horváth névnek nincs jelentése: majdnem mindenki lehet Horváth. Az elbeszélés a csúcspontjához közeledik:

„– Maga a Csapadi?”

- Ideát.
- S itt?
- Szokoji, a feleségem után, mert hogy az egresi.
- Maga volt a Szokoji bácsi?! A kukorica zöld szárából apró ökröket csinált!
- Az lehet."

A lírai hős itt tisztázza az azonosító nevet és egyszerűen visszaemlékezik mindenre:

- „- Várjon, mindjárt megmondom a csacsi nevét, aki a lajtot húzta.
- Szívességet tesz, mert én bizony elfelejtettem.”

Ez a hely nagyon fontos, hiszen a hősök eddig magázzák egymást. Következik az onomasztikai megoldás: a csacsi neve Sanyi. És a ráismerés ezzel teljesedik ki. A ravaszi öreg elismeri, hogy az, akivel megosztja halászlevét, tényleg jól emlékszik mindenre, és áttér a tegezésre:

- „- Na, szedjél csak, merítsél. Ha ízlik. Ilyen pirosan.
- Bátyámnak nem kaparja egy kicsit a torkát?
- Hadd tudjuk, hogy ettünk!”

S ezzel ér véget az elbeszélés.

A kompozíció szempontjából a zárójelenet rendkívül fontos, hiszen ezen a tájon a halat nem mindenki eszi meg: „Olyat kereshet... Legfeljebb, aki a dögöt is” – mondja egy helyen az öreg. Az öreg ezért is volt „haltestvérségben” az elbeszélő apjával. S az apa rászoktatta kisleányát is a halra. Most pedig a múlt felidézésével összekapcsolódnak a síkok. Úgy hiszem, a *Hangfölvívő* cím poétikája éppen ebben rejlik.

Nem nehéz észrevenni, hogy az elbeszélésben a tulajdonnevek nemcsak megnevezik az öregot, hanem a kompozíciós fordulatok jelzésére is szolgálnak, azaz a mű onomasztikai paradigmáját alakítják ki, amellyel a szerző felépíti az elbeszélés kompozícióját.

*

A második példát Zamjatin *Mi* című antiutópista regényéből választottam. Első pillantásra talán furcsa lehet onomasztikai sajátosságokat keresni ebben a távoli jövőről szóló regényben, amelynek szereplőit (akik a totalitárius társadalomban már nem is mint emberek, hanem csak mint valamiféle rendszámok élnek) pusztán egy betű- és számjegy-kombinációval nevezi meg a szerző: *D-503, R-13, O-90, I-330, S-7411, Φ, Ю*.

A *D-503* nevű szereplő matematikus, aki annak az „Integral” űrhajónak az építész, amelynek segítségével Egységesállam meg akarja hódítani a világmindenséget. A *D* betű az átmérő matematikai jele. Tehát ez egy szabályos beszélő név. Emellett *D-503* a regényben bizonytalan, határozatlan jellem, s a *D* betű félköríves formája egyben erre a jellemvonására is utal. A matematikus egyszerű ember. Az 503-as szám pedig a matematikában törzsszám (oroszul *простое число*), amivel a szerző jellemzi szereplőjét: *простой человек* – közvetlen ember, illetve egyszerű ember. A matematikus neve tehát szimbolikus jelentésű.

Az *R-13* nevű szereplő *D-503* barátja, azaz *alter egója*, vagyis másik fele. Mindez *D-503* nevében is tükröződik, hiszen az *R* a sugár matematikai jele, tehát: *R* meg *R* az *D*. Valamint a cirill *Я* betű (azaz a *я* szó, magyarul: ‘én’) valóságosan tükröződik a latin *R* betűben: *Я-R*. Sőt, az 503-as számban a számjegyek összege 8. A 13-nak a számjegyei összege 4, azaz a 8-nak pontosan a fele. És az persze természetes, hogy a 13-as szintén törzsszám.

A harmadik szereplő, az *S-7411* nevű titkos ügynök, kém. A latin *S* betű kígyó alakú formájával és kiejtési hangalakjával is jelzi ezt. A kém – mondhatni – valami-féle közvetítő, mivel kapcsolatot teremt két világ között. Az *S* görbe szimmetriája ezt idézi fel. És semmiképpen nem meglepő, hogy a névnek számjelentése is van: 7 meg 4 az 11. A két azonos számjegy szimmetriája kontrasztosan emeli ki az *S* görbe szimmetriáját. Az pedig természetes, hogy a 7411 is törzsszám.

A regény női nevei is „nyílt titkokat” őriznek. Először is a legszembetűnőbb, hogy minden női név magánhangzóból áll, ellentétben a férfinevekkel. Másodszor, hogy a női számok mindig párosak.

O-90 a legteljesebb mértékig nő: szerelmes a matematikusba, gyermeket szeretne tőle szülni, annak ellenére, hogy ezt halálbüntetéssel sújtja a törvény, hiszen *O-90* nem üti meg az ún. „anyasági normát”. Mégis, ennek dacára mindent elkövet, hogy elérje célját, és emiatt is vész el.

Az *I-330* nevű hősnő az ellenállási mozgalom tagja. Az *I* betű fölfogható egy egyenes szakasznak, s ez a hősnő jellemére is utal. *D-503* őt szereti. Maga az állam és *D-503* szerelme is irracionális a regényben, az *I* betű matematikai jelentése pedig: irracionális szám. Ehhez kapcsolódik még, hogy a név számalakjában a három többször szerepel. A háromszor három kilencet ad ki, tehát az *I-330* név az *O-90* névvel áll kapcsolatban, s ez jelzi egységüket és harcukat is. A két nő között pedig a *D*-vel kezdődő férfinév áll, mely *D* egyesíti magában az *I*-t és az *O*-t. Egy *IO* nevű mellékszereplő szintén szerelmével tünteti ki *D-503*-at, s a cirill *IO* betű szintén egyesíti magában az *I* és az *O* betűt.

Egy férfi mellékszereplőnek, akinek kapcsolata van *O-90*-nel, Φ a neve. Márpedig ez a betű szintén az *I* és az *O* kombinációjából született.

Végeredményben elmondható tehát, hogy grafikailag minden név egy határozott kör (illetve körszakasz) és egy egyenes szakasz kombinációjából tevődik össze.

A regényben tulajdonképpen majdnem minden szépirodalmi onomasztikai probléma tükröződik, a beszélő nevek (pl. *D-503*) mellett ugyanúgy találkozunk a nevek etnolingvisztikai jelentésének kérdésével (ebből a szempontból a magyar törzsszám szó nem ugyanazt jelenti, mint az orosz szókapcsolatban, a *посмое число*-ban), mint a nevek lefordíthatatlanságának gondjával, hiszen a cirill *IO* és Φ betűnek nem felel meg a latin *U* (illetve a magyar *Ú*) és *F* betű.

A legfontosabb azonban mégiscsak az, hogy a regény és az elbeszélés szereplőinek neve onomasztikai paradigmát alkot, amely egyben a szépirodalmi szöveg műszerkezetét is meghatározza. Két példánk nem valamilyen véletlenszerűséget mutat, hanem szépirodalmi törvényszerűséget jelez, vagyis azt, hogy a szépirodalmi tulajdonnevek nem egy szépirodalmi alkotásban ilyen különös, konstrukciót megszabó szerepet játszhatnak.